

PETR MACEK, LÍDA OSECKÁ

SEBESYSTÉM ADOLESCENTŮ A JEJICH HODNOCENÍ RODIČŮ: PSYCHOSÉMANTICKÝ PŘÍSTUP*

ÚVOD

Utváření identity a sebepojetí v adolescenci je nedílně spjata s procesem interpersonálního srovnávání. Jak předpokládá řada autorů (např. Mead, 1934, Rosenberg, 1979, Damon, Hart, 1982, Oosterwegel, 1992), sebepercepce, sebevymezení a sebehodnocení se utváří a stabilizuje prostřednictvím interpersonálního srovnávání nejen s tzv. zobecněným druhým (*generalized other* – Mead, 1934), ale i se zcela konkrétními osobami, se kterými adolescent běžně přichází do kontaktu a které ho v každodenním životě ovlivňují (tzv. *significant others*).

Toto srovnávání je často spjata s pociťováním a uvědomováním diskrepance mezi vlastním aktuálním sebehodnocením a představou o tom, jak si myslíme, že nás hodnotí důležití druzí (Oosterwegel, 1992, Spiel, 1992). Oba tyto zorné úhly pohledu na sebe sama či plány osobní identity (Rosenberg, 1979) jsou součástí sebepojetí adolescentů a představují jeho významné modality (Macek, 1991).

Referenční osoby jsou tedy pro utváření adolescentního sebepojetí důležité z dvojího hlediska. Jednak je důležité vědět, jak jsou tyto referenční osoby percipovány (jaké mají charakteristiky, jak příznivě jsou hodnoceny), jednak je důležité vědět, jaké hodnocení vlastní osoby od nich adolescenti očekávají. Formujícím vlivem nepůsobí jen samy tyto osoby, ale i předpokládaná percepce vlastní osoby.

Rodinné a školní prostředí adolescentů můžeme považovat za základní sociální kontext, ve kterém se adolescent dostává do interakcí se signifikantními osobami. Rosenberg (1979) sledoval důležitost, jakou přisuzují adolescenti osobám ve svém okolí. Nejdůležitější je podle nich matka, dále otec, sourozenci, přátelé a spolužáci. Zdá se, že pro různé oblasti sebehodnocení jsou důležité odlišné osoby: podle Pekruna (1990, cit. dle Oosterwegel, 1992) jsou pro glo-

* Příspěvek byl prezentován na konferenci „Society for Research on Adolescence“ v Bostonu, 7.–10. března 1996.

bální sebehodnocení pubescentů důležití především rodiče, zatímco pro výkonovou oblast sebepojetí pubescentů jsou učitelé důležitější než rodiče.

Také v našich výzkumech opakovaně zjišťujeme vysokou důležitost otce a matky pro sebepojetí adolescentů. (Macek, Osecká, Blatný, 1993, Macek, 1994). Následným krokem je tedy specifikovat, v jakých dimenzích a jak jsou rodiče jako signifikantní druzí hodnoceni, resp. jak si dospívající myslí, že je jejich rodiče hodnotí.

VÝZKUMNÝ CÍL A VZTAHOVÝ RÁMEC ANALÝZY

Cílem této studie je charakterizovat podobnosti a odlišnosti mezi reálným sebehodnocením adolescentů (tzv. aktuální já), rodičovskými modalitami sebepojetí (tj. představy adolescentů o tom, jak je hodnotí jejich matka a jejich otec) a hodnocením obou rodičů (jaká je matka, jaký je otec).

Vhodným vztahovým rámcem pro konceptualizaci a operacionalizaci tohoto výzkumného záměru je psychosémantický přístup (Osgood, Suci, Tannenbaum, 1957, Šmeljev, 1983, Petrenko, 1983). Metoda sémantického diferenciálu umožňuje analyzovat podobnosti a odlišnosti nejrůznějších pojmů. Uvědomovaný vztah k sobě (aktuální já), uvědomované hodnocení vlastního já rodiči (já podle matky, já podle otce), stejně jako význačné osoby (např. matka a otec) jsou tu operacionalizovány jako pojmy, které mají specifickou pozici v sémantickém prostoru individua. Dimenze, které tento subjektivní sémantický prostor vymezují, jsou odvozeny na základě faktorové analýzy škál sémantického diferenciálu, na kterých jsou jednotlivé pojmy posuzovány. Vzdálenosti (distance) mezi pojmy pak vyjadřují určitou složku jejich významové podobnosti či odlišnosti (viz též Macek, 1985, Macek, Osecká, Blatný, 1993).

METODA

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvořilo celkem 301 adolescentů (167 dívek, 134 chlapců) z různých středních škol jihomoravského regionu. Průměrný věk dotazovaných byl 16. 3 roků.

Metodika zkoumání

Sémantický diferenciál tvořilo 23 bipolárních škál (jsou uvedeny v popisu tabulek). Jedna část škál reprezentovala základní faktory významu, tj. hodnocení, aktivitu a sílu. Druhá část škál byla vybrána na základě našich předchozích výzkumů: tyto škály jsou relevantní pro posuzování modalit sebepojetí (Macek, Osecká, Blatný, 1994). Na pětibodové posuzovací stupnici bylo posuzováno celkem jedenáct pojmů: oba rodiče a devět modalit sebepojetí. V tomto sdělení jsou popsány výsledky, které se týkají těchto pěti pojmů:

- já (formulace „jaký jsem“),
- já podle matky (formulace „jak si myslím, že mě vidí moje matka“),
- já podle otce (formulace „jak si myslím, že mě vidí otec“),
- matka (formulace „moje matka je“) a
- otec (formulace „můj otec je“).

Sémantický diferenciál byl prezentován v rámci širšího výzkumného projektu. Šetření bylo anonymní, trvalo 90 min a bylo uskutečněno v době školního vyučování v květnu a v červnu 1994. Sběr dat prováděla v rámci realizace svého diplomového projektu studentka oboru psychologie I. Ocetková.

VÝSLEDKY

Při analýze se chceme zaměřit jednak na celkovou podobnost mezi sebepercepční, percepční rodičů a předpokládanou percepční od rodičů, jednak na identifikaci významových dimenzí společného sémantického prostoru a rozdíly mezi sledovanými pojmy v těchto dimenzích. Celková podobnost mezi profily nás informuje o podobnosti bez ohledu na to, jakých charakteristik sledovaných pojmů se týká. Dimenzionální analýza nám umožní pochopit, v kterých dimenzích se sledované pojmy liší a určit tak velmi konkrétně, jak se adolescenti posuzují, jak percipují svoje rodiče a jak percipují to, jak je jejich rodiče vnímají.

Analýzu provádíme pro obě pohlaví zvlášť: chceme také určit, zda se v percepční sebe, rodičovských osob a rodičovských modalit sebepojetí projevují rozdíly mezi pohlavími.

1. Celková podobnost mezi sebepercepční, percepční rodičů a rodičovskými modalitami sebepojetí

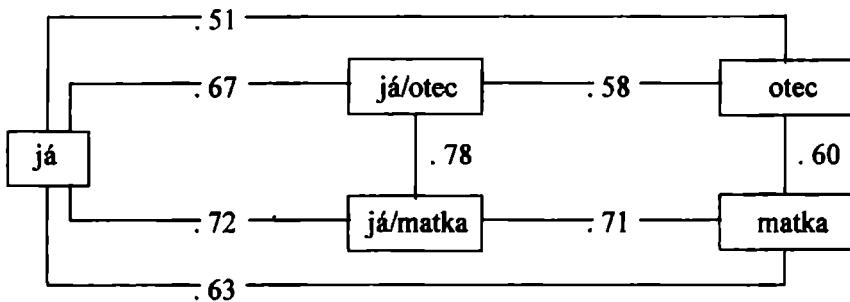
Celkové podobnosti mezi třemi profily modalit já a mezi prezentovanými profily otce a matky můžeme sledovat pomocí několika různých měř podobnosti mezi profily. Nejjednodušší mírou jsou vzdálenosti mezi profily (např. euklidovské distance), které však postihují jen jednu ze stránek podobnosti, rozdíl mezi úrovněmi profilů. Za vhodnější míru pro náš účel považujeme korelace mezi profily, poněvadž ukazují podobnost tvaru profilů. Vypočetli jsme proto pro každou osobu na základě původních 23 škál korelace mezi profily já, profily dvou rodičovských modalit já a percipovanými či prezentovanými profily rodičů. Tyto korelace považujeme za sumární charakteristiky podobnosti mezi profily. Pomocí t-testu jsme vypočetli rozdíly v podobnosti profilů mezi chlapci a dívkami. Pomocí párového t-testu jsme sledovali rozdíly v podobnostech mezi jednotlivými pojmy u jednotlivých skupin. Pro tyto výpočty jsme korelace transformovali pomocí Fisherovy z' transformace. Pro účely prezentace jsme průměrné hodnoty převedli zpět na korelace.

Průměrné korelace mezi sledovanými pěti pojmy (zvlášť pro dívky a chlapce) uvádíme v obrázku 1.

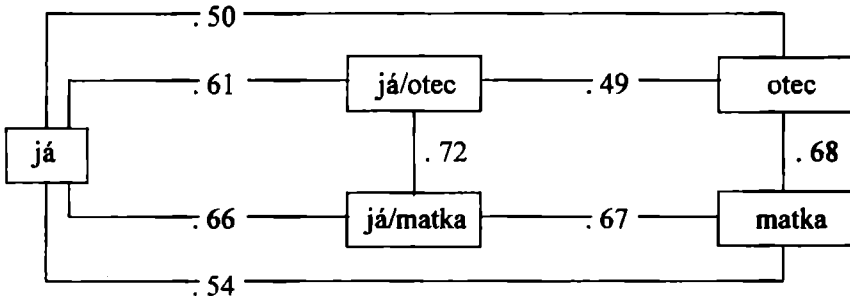
Obr. 1

Podobnosti mezi já, já podle otce (já/otec), já podle matky (já/matka), matkou a otcem: v grafu jsou uvedeny na spojnicí pojmů odpovídající průměrné korelace mezi profily.

U dívek

U chlapců

Všechny korelace jsou relativně vysoké. Je tu vždy souvislost mezi tím, jak se adolescenti posuzují sami, jak posuzují matku a otce a mezi tím, jak se domnívají, že je posuzují jejich rodiče.

Míra podobnosti je mezi modalitami já a rodičovskými osobami ovlivňována pohlavím, s třemi výjimkami (viz tabulka 2). Podobnost mezi já a posouzením otce není pohlavím ovlivňována. Také podobnost mezi tím, jak je posuzována matka, a tím, jak adolescenti předpokládají, že je matka posuzuje, není ovlivněna pohlavím. Rozdíl mezi posouzením rodičovských osob se blíží statistické průkaznosti.

SEBESYSTÉM ADOLESCENTŮ A JEJICH HODNOCENÍ RODIČŮ:
PSYCHOSÉMANTICKÝ PŘÍSTUP

Tabulka 1.

V tabulce 1 uvádíme průměrné hodnoty korelací mezi sebehodnocením, rodičovskými modalitami já (já podle otce: já/otec, já podle matky: já/matka) a hodnocením rodičů u obou pohlaví, t-test pro rozdíl mezi korelacemi ve skupině hochů a dívek (t) a odpovídající pravěpodobnost (p).

Korelace mezi dvojicemi pojmů	korelace		t	p
	dívky	chlapci		
já – já/otec	.67	.61	2.10	.036
já – já/matka	.72	.66	2.58	.010
já – otec	.58	.50		
já – matka	.71	.54	3.75	.000
já/otec – otec	.58	.49	2.18	.030
já/matka – matka	.71	.67		
já/otec – já/matka	.78	.72	2.24	.026
otec – matka	.60	.68	1.94	.053

Většina podobností je silnější u dívek než u chlapců. Pouze podobnost mezi prezentací rodičovských osob je vyšší u chlapců než u dívek.

Důležitou otázkou při zkoumání sebepojetí je, zda se adolescenti považují za podobnější matce nebo otci, tedy s kým se identifikují. Srovnali jsme proto odpovídající podobnosti já a modalit já navzájem a k rodičovským osobám pro matku a pro otce, a to u hochů a dívek zvlášť (viz tabulka 2). Hoši a dívky vykazují naprosto shodné trendy.

Tabulka 2.

Srovnání mezi podobnostmi matce a otci: já a rodičovské modality já (já podle otce: já/otec, já podle matky: já/matka), já a rodičovské osoby a rodičovské osoby (párové t-testy, pro hochy a dívky zvlášť). V tabulce jsou uvedeny hodnoty odpovídajících průměrných korelací (r), hodnoty párového t-testu (t) a jeho průkaznost (p).

srovnání podobnosti mezi	dívky			chlapci		
	r	t	p	r	t	p
já a rodičovské modalitám já						
já – já/otec	.67	-3.12	.002	.61	-2.20	.030
já – já/matka	.72			.66		
já a rodiče						
já – otec	.51	-5.92	.000	.50	-2.08	.040
já – matka	.63			.54		
rodič. modality						
já a rodiče						
já/otec – otec	.58	-5.68	.000	.49	-7.18	.000
já/matka – matka	.71			.67		

Pokud jde o podobnost mezi já a rodičovskými modalitami já, je vlastní já vždy podobnější mateřské modalitě já než otcovské. Vlastní já je u obou pohlaví podobnější matce než otci. Podobnost mezi rodičovskou osobou a předpokládaným hodnocením od rodiče je vyšší vždy u matky než u otce.

2. Struktura významového prostoru modalit sebepojetí a hodnocení rodičů

V předcházející kapitole jsme se zabývali analýzou podobnosti mezi významem rodičovských postav, významem vlastního já a významem dalších modalit sebepojetí (já podle matky, já podle otce). Abychom mohli hlouběji pochopit význam sledovaných pojmů, pokusili jsme se pomocí faktorové analýzy redukovat významový prostor těchto pojmů na několik základních dimenzí, které vystihují daný prostor s postačující přesností. V tomto sémantickém prostoru jsme se pokusili porovnat profily rodičovských postav, vlastního já a dalších modalit já. Napřed popíšeme strukturu sémantického prostoru, potom se budeme zabývat pozicí jednotlivých pojmů.

Struktura sémantického prostoru

Dimenze společného sémantického prostoru byly stanoveny pomocí faktorové analýzy všech škál sémantického diferenciálu, shodně použitých pro posuzování pěti relevantních pojmů u každého subjektu (matice 23 škál x 1 505). Na základě sree - testu byly extrahovány čtyři faktory (metoda hlavních komponent, rotace Varimax). V tabulce 3 jsou uvedeny výsledky faktorové analýzy. Uvádíme a interpretujeme náboje, které jsou větší než . 45.

Tabulka 3.

Faktorová struktura škál (uvedeny pouze náboje větší než 0,45, nuly a desetinné čárky jsou vynechány).

škála	Faktor			
	I.	II.	III.	IV.
dobrý – špatný	61			
silný – slabý				74
pasivní – aktivní		- 47		
neoblíbený – oblíbený			- 62	
průbojný – neprůbojný				61
správný – nesprávný	59			
šťastný – nešťastný			66	
přijemný – nepřijemný	47		59	
špinavý – čistý	- 63			
tvrdý – měkký				79
úspěšný – neúspěšný		57		
prospěšný – neprospěšný lidem		69		
schopný – neschopný	46	45		
křivý – rovný	- 76			

SEBESYSTÉM ADOLESCENTŮ A JEJICH HODNOCENÍ RODIČŮ:
PSYCHOSÉMANTICKÝ PŘÍSTUP

škála	Faktor			
	I.	II.	III.	IV.
hezký – nehezký			57	
přátelský – nepřátelský			58	
nadaný – nenadaný		51		
morální – nemorální	68			
významný – bezvýznamný		76		
společensky angažovaný – neangažovaný		75		
pravdivý – nepravdivý	74			
cenný – bezcenný pro společnost		77		
jemný – hrubý	53			

První faktor spojuje zejména ty škály, které vyjadřují jak celkové hodnocení (dobrý – špatný, správný – nesprávný), tak hodnocení s mravním akcentem (pravdivý – nepravdivý, morální – nemorální, křivý – rovný). Menším nábojem je tu rovněž zastoupena škála schopný – neschopný. Pracovně ho označujeme jako faktor „Hodnocení“.

Druhý faktor jsme nazvali „Sociální prestiž“. Zahrnuje totiž především škály, které vyjadřují společenskou hodnotu a důležitost (cenný – bezcenný pro společnost, významný – bezvýznamný, společensky angažovaný – neangažovaný, prospěšný – neprospěšný lidem). V menší míře jsou v něm zastoupeny i škály, které se týkají úspěchu, nadání a aktivity obecně.

Třetí faktor vyjadřuje také sociální dimenzi hodnocení, více než na aktivitu a prestiž však v souhrnu vyjadřuje pozitivní vers. negativní emoce, které provázejí interpersonální interakce. Největší náboj tu mají škály oblíbený – neoblíbený, šťastný – nešťastný, přátelský – nepřátelský a hezký – ošklivý. Tento faktor dostal pracovní název „Příjemnost“.

Čtvrtý faktor je relativně specifický, zahrnuje pouze ty původní dimenze, které se vztahují k síle (silný – slabý, průbojný – neprůbojný a tvrdý – měkký), proto jej dále označujeme jako faktor „Síly“. I když je tento faktor relativně malý, domníváme se, že postihuje specifickou stránku sledovaného významového prostoru a používáme ho v další analýze.

Čtyři výše uvedené faktory – hodnocení, sociální prestiž, příjemnost a síla – vytvářejí sémantický prostor sledovaných pojmů.

Pro další analýzu jsme pro jednotlivé faktory vypočetli faktorové skóry pro všechny sledované pojmy. Poněvadž jsme chtěli interpretovat také absolutní úroveň posuzování jednotlivých pojmů, nepoužili jsme výpočtu faktorových skórů ve formě, kterou nabízí obvykle statistické programy (ve formě z-skóru), ale použili jsme průměrného hodnocení na škálách, které daný faktor sytí (např. pro faktor síly jsme sečetli posouzení na třech škálách a součet podělili třemi). Takto vypočtená skóre interpretujeme podle stupnice původních škál.

Celková úroveň hodnocení sledovaných pojmů v jednotlivých faktorech

Průměrné skóry pro jednotlivé pojmy, a to pro hochy a dívky zvlášť, jsou uvedeny v tabulce 4.

Tabulka 4.

Průměrné skóry (m) a směrodatné odchylky (SD) ve čtyřech sledovaných dimenzích pro aktuální sebeposouzení, předpokládané hodnocení od rodičů a pro hodnocení rodičů.

	dívky		chlapci	
	m	SD	m	SD
Aktuální já				
Hodnocení	4.05	.44	3.85	.44
Prestiž	3.45	.54	3.40	.58
Přijemnost	3.92	.46	3.70	.49
Síla	3.12	.71	3.25	.63
Já podle matky				
Hodnocení	4.14	.64	3.93	.66
Prestiž	3.65	.63	3.55	.71
Přijemnost	4.28	.57	4.09	.57
Síla	3.28	.83	3.39	.67
Já podle otce				
Hodnocení	3.92	.73	3.66	.62
Prestiž	3.55	.64	3.34	.62
Přijemnost	4.08	.68	3.83	.59
Síla	3.17	.81	3.15	.73
Hodnocení matky				
Hodnocení	4.46	.57	4.48	.51
Prestiž	3.91	.71	3.98	.68
Přijemnost	4.29	.66	4.32	.61
Síla	3.24	.95	3.09	.70
Hodnocení otce				
Hodnocení	3.96	.84	4.05	.67
Prestiž	3.84	.86	3.98	.68
Přijemnost	3.96	.76	3.97	.64
Síla	3.84	.87	3.82	.72

V celkovém pohledu na průměrné skóry posouzení jednotlivých pojmů je možné konstatovat, že všechna posouzení jsou spíše pozitivní (jsou větší než tři – tj. nad středem pětibodové škály). Nejvýše skórovali adolescenti v dimenzi „Hodnocení“ (1. faktor) a v dimenzi „Přijemnost“ (3. faktor). Také úroveň sebeposouzení a posouzení rodičů v dimenzi „Sociální prestiž“ (2. faktor) je spíše pozitivní. Nejnižše skórovali v dimenzi „Síla“ (4. faktor) – sebeposouzení stejně jako hodnocení rodičů tu sice není nikdy negativní, často je však těsně nad neutrálním středem škály.

Vliv pohlaví na posouzení jednotlivých pojmů:

Aktuální reálné sebeposouzení (formulace: „Jaký jsem“)

Dívky a chlapci se v posouzení aktuálního reálného já odlišují – multivariační efekt (MANOVA) vlivu pohlaví je statisticky průkazný ($F = 8.73$, $df = 4, 297$,

$p < .001$). Konkrétněji řečeno, dívky se hodnotí jako lepší než hoši (1. faktor, $F = 10.71$, $df = 1,299$, $p = .001$), považují se za příjemnější než hoši ($F = 11.02$, $df = 1,299$, $p = .001$) a přisuzují si vyšší míru sociální prestiže než si přisuzují hoši ($F = 8.36$, $df = 1,299$, $p = .004$). Pro sebeuposouzení v dimenzi „Síla“ signifikantní vliv pohlaví nebyl zjištěn.

Já podle matky (formulace: „jak si myslím, že mě vidí moje matka“)

Hoši a dívky se liší v tom, jak si myslí, že je posuzuje matka (MANOVA, $F = 3.26$, $df = 4,296$, $p = .12$). Obě pohlaví se domnívají, že matka je hodnotí pozitivně (1. faktor). Dívky však přisuzují matce vyšší ocenění jejich osoby než chlapci ($F = 7.60$, $df = 1,299$, $p = .006$). Dívky rovněž uvádějí, že jejich matky je vidí jako přívětivé (3. faktor) v signifikantně větší míře než to prezentují chlapci ($F = 7.84$, $df = 1,299$, $p = .005$). V dimenzích „Sociální prestiž“ a „Síla“ se očekávání dívek a chlapců neliší. Obě pohlaví se domnívají, že je matky hodnotí přibližně stejně pozitivně.

Já podle otce (formulace „Jak si myslím, že mě vidí otec“)

Tato rodičovská modalita sebepojetí se u hochů a dívek odlišuje (MANOVA, $F = 3.73$, $df = 4,296$, $p = .006$). Předpokládané otcovo hodnocení je pro obě pohlaví pozitivní, dívky však předpokládají pozitivnější hodnocení než chlapci ($F = 10.27$, $df = 1,299$, $p = .001$). Děvčata se také domnívají, že otec jim přisuzuje vyšší míru sociální prestiže a příjemnosti než si to myslí chlapci. Z hlediska dimenze „Síla“ se chlapecké a dívčí představy o otcovském hodnocení jejich vlastní osoby neliší.

Hodnocení matky a otce (formulace: „Moje matka je“, „Můj otec je“)

Při posuzování matky a při posuzování otce se obě pohlaví neliší ani v celkovém profilu (MANOVA), ani v žádné ze čtyř sledovaných dimenzí (ANOVA). Matka dosahuje vyššího skóru než otec ve faktorech hodnocení a příjemnost. Otec je naopak posuzován jako silnější než matka.

DISKUSE

Ve výzkumu jsme analyzovali podobnosti v posuzování sebe, rodičovských postav a rodičovských modalit sebepojetí u hochů a dívek. Dále jsme sledovali strukturu sémantického prostoru těchto pojmů a analyzovali jsme rozdíly mezi hochy a dívkami v posuzování modalit já a rodičovských postav.

Výsledky našeho výzkumu naznačují, že se adolescenti podobají tomu, jak vnímají svoje rodiče, i své představě o tom, jak je vnímají jejich rodiče. Tato podobnost je o něco silnější u dívek. Tuto skutečnost můžeme interpretovat jako větší pocit sounáležitosti dívky s rodinou, ale také jako důsledek toho, že dívky respektují kulturní vzory více než hoši. Naproti tomu Spielová (1992) uvádí, že dívky se v průběhu adolescence méně podobají vlastním rodičům než hoši a že je u nich krize identifikace silnější než u chlapců.

Hodnocení matky působí na představu o vlastním já silněji než hodnocení otce. Bez ohledu na absolutní velikost podobnosti, která je u dívek většinou silnější než u chlapců, se adolescenti posuzují jako podobnější matce než otcí a také podobnější představě, kterou o nich má podle jejich názoru matka. Matka i otec jsou hodnoceni jako velmi podobní, avšak hoši prezentují své rodiče jako podobnější než dívky.

Naše zjištění, že chlapci jsou podobnější matce než otcí, je v rozporu s některými představami o identifikaci chlapců s rodiči. Podle mediační teorie identifikace (Lazowick, podle Osgooda a kol., 1957) znamená identifikace právě podobnost ve významu. V našem výzkumu jde o odvozenou identifikaci (podobnost profilu mezi sebehodnocením a hodnocením rodičovské osoby). Podle Lazowicka (c. d.), který zkoumal identifikaci u vysokoškoláků, normální muži vykazují větší podobnost mezi percepcí sebe a percepcí otce než mezi percepcí sebe a percepcí matky. Normální muži vykazují vyšší podobnost otcí než úzkostní muži.

Důležitost mateřské osoby se projevuje také v tom, že adolescenti předpokládají, že matka je hodnotí jako podobnější sobě než otec. Míra podobnosti mezi hodnocením matky a předpokládaným hodnocením od matky se u obou pohlaví shoduje. Hoši a dívky se vidí jako stejně podobní své představě otce.

Pro pochopení významu sledovaných pojmů jsme analyzovali významový prostor modalit sebepojetí a rodičovských postav. Pomocí faktorové analýzy jsme identifikovali čtyři faktory: hodnocení, sociální prestiž, příjemnost a sílu. Faktor hodnocení spojuje celkové globální hodnocení s mravním hodnocením. Faktor sociální prestiže vyjadřuje společenskou dimenzi hodnocení, a jsou v něm zastoupeny i charakteristiky týkající se úspěchu, nadání a aktivity. Třetí faktor zahrnuje škály jako oblíbený a přátelský, jde tedy o sociální charakteristiku vyjadřující sociální odezvu. Čtvrtý faktor je relativně specifický, vyjadřuje sílu a tvrdost.

Při faktorové analýze významu osob obvykle dochází ke spojení dvou základních dimenzí – síly a aktivity. Ve výzkumu významu reálného já jsme identifikovali (na základě stejného souboru škál) pouze tři dimenze: faktor obecného morálního hodnocení, faktor sebeprosazení a síly a faktor sociálního hodnocení (Macek, Osecká, Blatný, 1993). V prezentovaném výzkumu došlo k vydělení síly jako specifického faktoru. Škály, které odpovídají jedné z obecných dimenzí významu – aktivitě, se v sémantickém prostoru sledovaných pojmů uplatňují ve faktoru sociální prestiže.

Vydělení síly jako specifického faktoru významu v našem výzkumu je pravděpodobně dáno tím, že jsme sledovali význam modalit sebepečetí a význam rodičovských osob. Podle našeho předchozího výzkumu (Osecká – Blatný, 1993) je síla jedním z význačných pramenů sebehodnocení adolescentů: je to jediná charakteristika, která je zdrojem sebehodnocení u obou pohlaví. Hoši mají vysoké sebevědomí, jestliže se považují za dokonalé, cenné, silné, přímé a úspěšné. Dívky mají vysoké sebevědomí, jestliže se považují za zajímavé, silné, správné, zábavné a bezcitné. Je zřejmé, že faktory významu modalit sebehodnocení a rodičovských postav do jisté míry odpovídají charakteristikám, které jsou zdrojem vysokého sebehodnocení. Předpokládáme, že k vydělení síly jako specifického faktoru přispívá také zahrnutí osoby otce do analýzy: síla je charakteristika, kterou má podle adolescentů otec v maximální míře a odlišuje jej od ostatních sledovaných pojmů.

Pokud jde o posuzování vlastního já, dívky si přisuzují vyšší hodnocení a vyšší míru příjemnosti než hoši. Hoši považují své reálné já za silnější než dívky. V míře společenské prestiže vlastního já se hoši a dívky neliší. Výzkum sebehodnocení přináší rozporné výsledky o rozdílech v úrovni sebehodnocení mezi hochy a dívkami. I když v některých studiích bylo zjištěno, že muži mají vyšší úroveň sebehodnocení než ženy, nepodařilo se dosud spolehlivě prokázat existenci rozdílu v úrovni sebehodnocení (Josephs, Markusová a Tafarodi 1992). Podle našeho zjištění (Osecká, Blatný, 1994) tu mohou hrát roli rozdíly v jednotlivých faktorech sebehodnocení. Pokud analyzujeme globální sebehodnocení, rozpadá se obvykle na dva faktory (např. Carmines, Zeller, 1979, Goldsmith, 1986, Kaplan, Pokorný, 1969, Osecká, Blatný, 1993), které jsou interpretovány buď věcně nebo jako projev odlišných stylů. Jedním faktorem je míra pozitivní sebe prezentace, druhým faktorem je míra popírání negativní sebe prezentace. Jak jsme zjistili (Osecká, Blatný, 1994), hoši a dívky dosahují stejné úrovně sebehodnocení různým způsobem: skór dívek v pozitivní sebe prezentaci je vyšší než skór hochů, a hoši o sobě popírají negativní tvrzení silněji než dívky. Zjištěné rozdíly v úrovni hodnocení tomu odpovídají. Ostatní rozdíly mezi hochy a dívkami odpovídají tradičním rolím.

Dívky předpokládají, že je matka hodnotí jako lepší, jako prestižnější, jako příjemnější a jako silnější než se hodnotí samy. Otec je podle nich vidí o něco shodněji se sebehodnocením než matka, ale podhodnocuje je v dimenzi hodnocení. Také hoši předpokládají, že je matka hodnotí lépe než hodnotí sami sebe: rozdíl je markantní především v dimenzi příjemnosti. Otec je podle jejich názoru posuzuje hůř než se posuzují sami, pouze v dimenzi příjemnosti je posuzuje, podobně jako matka, jako příjemnější než posuzují sami sebe.

Z hlediska faktoru „Hodnocení“ posuzují dívky nejvýše matku. Také předpokládají, že matka je považuje za lepší než je jejich aktuální sebehodnocení. Odlišnou představu mají o tom, co si o nich myslí otec. Nepředpokládají sice, že by je hodnotil jako špatné, myslí si však, že mínění otce o nich je horší než je-

jich vlastní sebehodnocení. Otce přitom charakterizují přibližně tak dobrého jako samy sebe.

Dívčí sebehodnocení ve faktoru „Sociální prestiž“ je signifikantně nižší než předpokládané hodnocení od rodičů či jejich hodnocení rodičů. Matka má pro ně vyšší sociální prestiž než otec. Rovněž si myslí, že matka jim přisuzuje sociální prestiž ve větší míře než to činí otec.

Sebehodnocení vlastní přijemnosti (třetí faktor) se svou úrovní podobá hodnocení, které dívky dávají otcům. Matce přisuzují výrazně vyšší míru sociální přijemnosti, současně zde předpokládají jistou reciprocitu hodnocení. Myslí si totiž, že matka je posuzuje v této dimenzi stejně pozitivně jako ony ji. Předpokládané hodnocení sociální přijemnosti od otce je o něco nižší.

Sebehodnocení ve faktoru „Síla“ je v celkovém profilu sebezposouzení dívek nejnižší. Podobá se hodnocení, které dívky předpokládají od otce. Otec je přitom hodnocen jako výrazně silnější. Také matka je posuzována jako silná, sice slabší než otec, silnější však, než odpovídá aktuálnímu sebehodnocení dívek. Toto aktuální sebehodnocení se také signifikantně liší od předpokládaného matčina hodnocení. Dívky si myslí, že matka je vidí výrazně silnější.

Také chlapci posuzují na faktoru „Hodnocení“ nejvýše matku. Shodně jako dívky předpokládají, že matka je hodnotí o něco lépe než se hodnotí oni sami. Předpokládají také, že otec je hodnotí jako horší než se hodnotí sami (tento rozdíl je u chlapců vyšší než u dívek).

Ve faktoru „Sociální prestiž“ se pozice obou rodičů shoduje. Pokud jde o rodičovské modality sebehodnocení, opakuje se tu stejné schema jako u předcházejícího faktoru: hoši předpokládají, že je matka vidí jako prestižnější a otec jako méně prestižní, než se vidí sami.

Faktor „Přijemnost“ odlišuje obě rodičovské postavy: matka je posuzována jako příjemnější než otec. Shodně jako u předchozích významových faktorů hoši předpokládají, že matka je vidí jako příjemnější, než otec.

Také významový faktor „Síla“ odlišuje obě rodičovské postavy. Otec je posuzován jako silnější než matka. Vlatní já je posuzováno jako o něco silnější než matka, ale méně silné než otec. U předpokládaného hodnocení ze strany rodičů se objevuje efekt kontrastu s rodičovskou postavou: hoši předpokládají, že je otec hodnotí jako slabší než se hodnotí sami a matka naopak jako silnější než se hodnotí sami.

SOUHRN

Sledovali jsme u souboru adolescentů podobnost mezi sebehodnocením, hodnocením vlastních rodičů a předpokládaným hodnocením. Analyzovali jsme celkovou podobnost profilů hodnocení, strukturu významového prostoru já, rodičovských modalit sebehodnocení a rodičovských osob. Podobnost mezi modalitami já a rodičovskými osobami je ovlivněna pohlavím: u dívek je tato po-

SEBESYSTÉM ADOLESCENTŮ A JEJICH HODNOCENÍ RODIČŮ:
PSYCHOSÉMANTICKÝ PŘÍSTUP

dobnost obvykle větší než u hochů. Hoši však posuzují své rodiče shodněji než dívky. Vlastní já je bez ohledu na pohlaví adolescentů podobnější matce i představě o tom, jak je matka vnímá. Také percepce rodiče a představa o tom, jak rodič adolescenta vidí, je u matek vyšší než u otce. Sémantický prostor sebepercepce, percepce rodičů a předpokládané percepce od rodičů je definován čtyřmi faktory: hodnocením, sociální prestiží, příjemností a silou. Hoši a dívky se odlišují v percepci sebe ve všech faktorech, s výjimkou síly. Také představa o percepci rodičem je ovlivňována pohlavím adolescentů. Naproti tomu profil rodičovských osob se u hochů a dívek neliší.

RESUME

Adolescents (167 girls, 134 boys, mean age 16. 3 years) assess their own actual self, their own self according to parents, and their both parents. As instrument, semantic differential including 23 bipolar scales was used. Global similarities of profiles of assessments are described. Moreover, factor analysis of all scales was performed to find more specific dimensions of semantic space of adolescents assessment.

From global point of view, adolescents actual self is more similar to assessment of their mother than to assessment of their father. However, the similarities between adolescents actual self and their assessments of mother and father are different in respect to gender. Similarity of actual-self and assessments of parents is higher for girls than boys. Similarity of assessment of mother and assessment of father is higher for boys than for girls. Common semantic space of assessment of actual self, selves according to both parents, mother, and father is defined by four factors: Evaluation, Social prestige, Activity, and Pleasantness. In exception to factor Potency, self-assessment of girls differ from self-assessment of boys. Also, adolescents self according to parents is different for girls and boys.

LITERATURA:

- CARMINES, E. G., Zeller, R. A. (1979). Reliability and validity assessment. Sage.
- DAMON, W., HART, D. (1982). The development of self-understanding from infancy through adolescence. *Child Development*, 53, 841–864.
- GOLDSMITH, R. E. (1986). Dimensionality of the Rosenberg Self-Esteem Scale. *Journal of Social Behavior and Personality*, 1, 253–264.
- JOSEPHS, R. A., MARKUS, H. R., TAFARODI, R. W. (1992). Gender and Self-Esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 391–402.
- KAPLAN, H. B., POKORNY, A. D. (1969). Self-derogation and psychosocial adjustment. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 149, 421–434.
- MACEK, P. (1985). Ideál sebe ve vědomí adolescentů. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 20, č. 4, 303 – 318.
- MACEK, P. (1991). Příspěvek ke konceptualizaci obsahu sebepojetí. *Sborník prací FF BU*, I 25. Brno.
- MACEK, P. (1994). Budoucí očekávání a sebesystém adolescentů. *Československá psychologie*, 38, č. 6, 489–502.
- MACEK, P., OSECKÁ, L., BLATNÝ, M. (1993). Semantic structure of adolescents' actual, ideal and unwanted self. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské University*, I 27. Brno, 111–121.

- MEAD, G. H. (1934). *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: The University of Chicago Press.
- OSECKÁ, L., BLATNÝ, M. (1993). Gender and Self-Esteem. *Studia Psychologica*, 35, 4–5.
- OSECKÁ, L., BLATNÝ, M. (1994). Pohlaví a sebehodnocení: vliv pohlaví na jednotlivé složky sebehodnocení. Nepsaný rukopis.
- OSGOOD, C. E., SUCI, G. J., TANNENBAUM, P. H. (1957). *The measurement of meaning*. University of Illinois Press, Chicago.
- OOSTERWEGEL, A. (1992). *The organization of the self-system: Developmental Changes in Childhood and Adolescence*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- PEKRUN, R. (1990). Social support, achievement evaluations, and self-concepts in adolescence. In L. Oppenheimer (Ed.), *The Self-Concept: European Perspectives on its Development, Aspects, and Applications*. Pp. 45–61, Berlin, Heidelberg: Springer.
- PETRENKO, V. F. (1983). Vvvedenije v eksperimentalnuju psichosemantiku: issledovanije form reprezentacii v obydenom soznanii. Moskva: Izdatelstvo MGU.
- ROSENBERG, M. (1979). *Conceiving the Self*. New York: Basic Books
- SPIEL, C. (1992). Adolescents and parents perceive each other: do match and mismatch indicate the quality of relationships? Paper presented at Vth European Conference on Developmental Psychology, Seville, Spain.
- ŠMELJEV, A. G. (1983). Vvvedenije v eksperimentalnuju psichosemantiku: teoretičesko-metodologičeskoje osnovanije i psichodiagnostičeskoje vozmožnosti. Moskva: Izdatelstvo MGU.